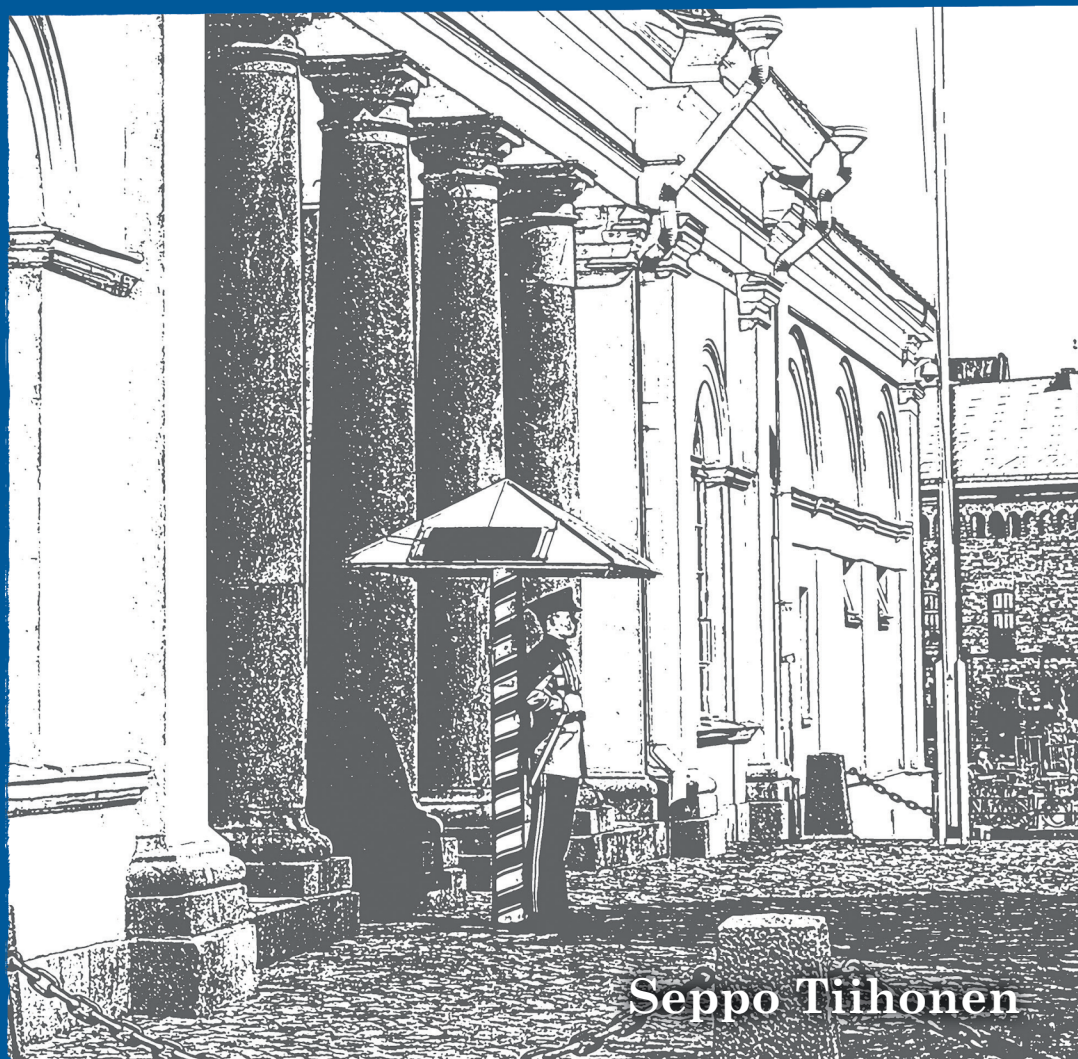


SODAN JOHDON PIENI PIIRI

Vallan verkostot ja neuvonantajat
1939–1944



Seppo Tiihonen

SODAN JOHDON PIENI PIIRI

Vallan verkostot ja neuvonantajat
1939–1944

© Seppo Tiihonen 2021

Taitto ja kansi: Marko Oja

Kustantaja: BoD – Books on Demand, Helsinki, Suomi

Valmistaja: BoD – Books on Demand, Norderstedt,

Saksa ISBN 978-952-80-4738-4

ESIPUHE

Valtiollisen johtamisen ja valtiollisten johtajien neuvonantajien asetelmat poikkeavat kaikissa maissa sodan aikana rauhan ajan rauhallisesta ja verkkaisesta asioiden hoidosta. Käyttöön otetaan rauhan aikana valmisteltua poikkeuslainsäädäntöä ja siltä osin kuin tilanne vaatii ja valmistellaan pikaisella aikataululla uusia poikkeusjärjestelyjä, joita ei ole osattu ennakoida rauhan oloissa.

Sodan ajan valtiollisilta johtajilta edellytetään myös toisenlaisia vaatimuksia kuin rauhan ajan presidenteiltä, pääministereiltä ja ministereiltä. Kun heidät valitaan tehtäväänsä normaalioloissa, valitsijoiden mielessä ei ole heidän mahdollisuutensa selvitä tehtävässään myös sodan tilanteessa. Näin myös Suomen presidentiksi valittiin Kyösti Kallio 1937 ja vaalien jälkeen asetettiin A. K. Cajanderin III hallitus.

Neuvostoliiton hyökkäys Suomeen marraskuussa 1939 asetti presidentti Kallion ja Cajanderin hallituksen vaikean tehtävän eteen. Kun eduskunta veti luottamuksensa hallitukselta, presidentin oli etsittävä uusi pääministeri. Presidentti Kallio, joka oli joutunut olemaan pitkään sairaslomalla eikä pitänyt itseään sisäpolitiikkaan painottuvan kokemuksensa ja korkean ikänsä takia sopivana sodanjohdon operatiiviseen johtamiseen, ajoi pääministeriksi pitkäaikaisen luottohenkilönsä, pääjohtaja Risto Rytin. Lisäksi hän luovutti puolustusvoimien ylipäällikkyyden marsalkka Mannerheimille.

Nämä kaksi päätöstä määrittivät koko sodan ajan valtiollisen johtamisen järjestelmää ja valtiojohdon neuvonantajia. Sodan erityisluonteen takia jaan presidentti Kallion presidenttikauden tarkastelun kahteen kirjaan. Hänen

presidenttikautensa alun käsittelen vuonna 2020 ilmestyneessä *Pienessä piirissä* ja presidenttikauden lopun käsillä olevassa kirjassa. Koska kirjani kohteena ovat valtiojohdon neuvonantajat, tämänkin kirjan rakenteen määrittäjinä ovat presidentit Kallio ja Ryti.

Sodan ajan poikkeuksellisuuden takia käsittelen tässä kirjassa myös joitakin poliittisen johtamisen tapauksia, jotka paljastavat presidentin, pääministerin ja ylipäällikön kautta johtajuuden ja neuvonantajuuden asetelmia ei pelkästään ylimmällä poliittisella tasolla vaan myös virkamiestasolla diplomaattien ja sotilaiden kesken ja välillä. Erityisen merkittävään asemaa nousee tällöin marsalkka Mannerheimin johtaman päämajan rooli perinteisen diplomatian piiriin kuuluvissa asioissa.

Aiemmista neuvonantajia käsittelevistä kirjoistani poiketen tässä kirjassa pureudun valtiollisen johdon dualismiin keskittyen erityisesti poliittisen johdon ja sotilasjohdon välisiin suhteisiin ja myös neuvonantajiin, erityisesti ulkoasiainhallinnon ja puolustushallinnon muuttuviin rooleihin neuvonantajina.

Kiitän jälleen Noora Tiihosen ja Marko Ojan avustusta. Noora on lukenut kirjaa siihen korjausehdotuksia tehden. Marko on taittanut kirjan ja suunnitellut sen kannen. Lisäksi hän on avustanut monin tavoin kirjan julkaisemisasioissa.

Kiitän Suomen erinomaista kirjastolaitosta, joka on hoitanut tärkeää tehtäväänsä mainiosti myös Covid-19-virustaudin aikana. Kansallisarkiston, Kansalliskirjaston, Eduskunnan kirjaston ja Helsingin yliopiston kirjaston asiantunteva ja palvelualtis henkilökunta ovat helpottaneet tutkijan työtä. Vierailut Covid-19:n aikana ovat sujuneet turvallisesti ja kirjat olen saanut ajallaan. Erityisesti viime vuosina olen havainnut kirjastolaitoksen muutoksen sähköisten julkaisujen yleistymisen myötä. Sähköisten julkaisujen käytämisen edellytyksenä on pääsy kirjastojen verkkoon, Helsingin yliopiston dosenttina olen kotona päässyt hyvin kaikkiin aineistoihin. Dosentuurista kiitän yleisen valtio-opin laitosta.

Kruununhaassa ja Kiskossa Covid-19-pakolaisena toukokuussa 2021,

Seppo Tiihonen

SISÄLLYS

1	ESIPUHE
6	TAVOITE
6	Kysymyksenasettelu
8	Keskiössä poliittinen johto, sotilasjohto ja neuvonantajat
14	PRESIDENTTI KYÖSTI KALLIO
14	Talvisodan hallitus
23	Poliittinen ja sotilaallinen johto
23	<i>Pääministeri Risto Ryti</i>
26	<i>Presidentti Kyösti Kallio</i>
30	<i>Sotamarsalkka C. G. E. Mannerheim</i>
35	<i>Ulkoministeri Väinö Tanner</i>
37	<i>Ministeri J. K. Paasikivi</i>
39	<i>Puolustusministeri Juho Niukkanen</i>
40	Neuvonantajat
40	<i>Poliittista johtoa avustavat virkamiehet</i>
46	<i>Sotilasjohtoa avustavat virkamiehet</i>
51	<i>Henkilökohtaiset luottomiehet</i>
52	<i>Muut</i>
53	Kuka johti talvisodan Suomea ja kenen neuvosta?
62	Päätöksentekijöiden tietopohja ja tilannekuva
68	PÄÄMINISTERI RYTIN II HALLITUS
68	Ylin johto
73	Poliittiset neuvonantajat
73	<i>Rolf Witting</i>

- 76 *Rudolf Walden*
79 *Väinö Tanner*
80 *Ulkoasiainvaliokunta*
81 Tärkeimmät päätökset
81 *Ensimmäiset Suomen ja Saksan väliset alustavat taloudelliset yhteydenotot*
87 *Saksalaisten sotilaiden kauttakulku Suomen läpi ja aseiden hankinta Saksasta*
96 Virkamiehet neuvonantajina
96 *Pääesikunta ja sotilaat*
103 *Diplomaatit*
110 *Valtiollinen poliisi*
111 *Pääministerin avustajat*
113 Linjan määrittelijät
121 PRESIDENTTI RISTO RYTI
121 Dramatis personæ
123 Valtiollisen johtamisen rakenteet ja käytännöt Rytin tullessa presidentiksi
123 *Presidentti*
126 *Ylipääällikkö*
127 *Päätösvallan keskitys ja painopisteen siirto sotilasjohdon suuntaan*
133 Tärkeimmät päätökset
133 *Sotaa valmistellaan yhdessä Saksan kanssa*
152 *Sodan tavoitteet määritellään*
156 *Käynnistetään irtautuminen sodasta*
179 *Valtiojohto joutuu pakokauhun valtaan*
195 *Liittosopimus Saksan kanssa*
208 *Kohti presidentin vaihdosta*
224 Hallitukset presidentin neuvonantajina
224 Rangellin hallitus Saksan rinnalla
226 *J. W. Rangell*
229 *Rolf Witting*
231 *Väinö Tanner*
232 *Rudolf Walden*
234 Linkomiehen hallitus pyrkii irti sodasta ja Saksasta
234 *Edvin Linkomies*

238	<i>Henrik Ramsay</i>
240	<i>Väinö Tanner</i>
241	<i>Rudolf Walden</i>
243	Virkamiehet neuvonantajina ja työrukkasina
243	<i>Päämajan upseerit</i>
257	<i>Ulkoasiainhallinnon virkamiehet</i>
265	<i>Pääministerien sihteeri ja Valtion tiedotuslaitos</i>
273	<i>Tasavallan presidentin kanslia</i>
274	<i>Pääministerin henkilökohtaiset avustajat</i>
275	Vaihtoehtoisten neuvojen antajat
275	<i>Valtioneuvos Paasikivi presidentin henkilökohtaisena neuvonantajana</i>
282	<i>Toisinajattelijat, rauhanoppositio</i>
296	JOHDON JA NEUVONANTAJIEN PIENI PIIRI
296	Valtiojohdon dualismi
307	Ryti vai Mannerheim
317	Neuvonantajat
326	Demokratia koetuksella
332	KIRJALLISUUS
332	Arkistolähteet
332	Dokumentit
334	Internet-lähteet
335	Muistelmat
336	Elämäkerrat
339	Kirjallisuus

TAVOITE

KYSYMYKSENASETTELU

Tämä kirja on jatkoa kirjoilleni *Vallan kumoukset Suomessa 1917–1919: Suomi ja vallan verkostot* ja *Pieni Piiri: Vallan verkostot 1919–1939*¹ keskittyen toisen maailmansodan vuosiin 1939–1944. Kirja käsittelee Suomen valtiollista johtamista sodan aikana ja valtiollisten johtajien neuvonantajia. Hallitusmuodon mukaan johtamisjärjestelmä oli selkeä: ylin valtiollinen johtajuus oli määritelty presidentille, joka määräsi Suomen suhteista ulkovaltoihin ja oli puolustusvoimien ylipäällikkö. Käytännössä järjestelmä ei voinut toimia kuitenkaan näin selkeästi. *Pieni piiri* päättyi talvisodan syttymiseen, jolloin presidentti Kyösti Kallio luovutti ylipäällikkyyden sotamarsalkka Mannerheimille. Tuolloin oli ennakoitavissa, että presidentti Kallio ei korkean ikänsä, sairaalloisuutensa ja Cajanderin III hallituksen aikana osoittamansa syrjään vetäytyvän johtajuuden perusteella tulisi, tai oikeammin ei ehkä kykenisi, toimimaan syttyneen sodan ylimpänä tosiasiallisena johtajana. Hän oli painostanut Suomen Pankin pääjohtaja Risto Rytin, oman luottomiehensä, pääministeriksi.

Kun presidentti oli luovuttanut heti talvisodan syttyttyä ylipäällikkyyden marsalkka Mannerheimille, sotilaallinen johto ja poliittinen johto tulivat erotetuiksi toisistaan. Ylipäällikkyyys säilyi Mannerheimilla aina siihen saakka, kun hän erosi presidentin virasta 1946. Ylipäällikkyyden luovuttaminen toi ylimpään valtiolliseen johtajuuteen dualismin: presidentille kuuluva ulkopo-

1 Tiihonen 2019; Tiihonen 2020.

litiikan johtajuus on sovittava yhteen Mannerheimille luovutetun ylipäällikkyyden kanssa. Tätä teemaa on suomalaisessa tutkimuksessa käsitelty laajasti.² Sen sijaan ylipäällikkyyden luovutuksen vaikutuksia valtiojohdon neuvonantajajärjestelmään ei ole tutkittu. Valtiojohdon neuvonantajina toimineiden ministerien ja valtioneuvoston virkamiesten lisäksi neuvonantajaksi nousi pääesikunta, jota kutsuttiin sodan aikana päämajaksi, ja sen ylin upseeristo. Pekka Visurin tuore tutkimus Mannerheimin ja Heinrichsin välisistä suhteista pureutuu tähän teemaan Heinrichsin kannalta. Visuri on käsitellyt asiaa myös aiemmin ilmestyneissä tutkimuksissaan.³

Kirjani keskiössä on sodan ajan johtajuus ja valtiojohdon neuvonantajat. Erityisesti pureudun merkittävimpien ulkopoliittikan linjapäätösten valmisteluun ja päätöksentekoon. Poliittikan sisältöä käsittelen ainoastaan siinä määrin kuin se on välttämätöntä valtiollisen johtamisen ja siinä toimivien neuvonantajien ymmärtämisen kannalta.

Keskityn tässä kirjassa pohtimaan ensinnäkin presidentin ja sotavoiman ylipäällikön vallan koordinaatiota talvisodan syttymisen ja presidentti Mannerheimin virkaan nimittämisen välisenä aikana. Toiseksi selvitän poliittisen johdon ja sotilasjohdon rooleja ja työnjakoa Suomen valtiollisen johtamisen järjestelmässä. Kolmanneksi paneudun ylipäällikön toimivaltaan suhteessa poliittiseen valtiojohtoon ja ylipäällikön toimintaan valtiollisten tavoitteiden asettelussa ja osallistumisessa hallituksen tai sen sisäpiirin toimintaan. Neljänneksi pureudun presidentin ja pääministerin välisiin suhteisiin, erityisesti selvitän valtiollisen johtamisen keskittämisen vaikutusta ylimmän valtiojohtamisen käytäntöihin, erityisesti hallituksen sisäpiirin muotoutumiseen ja niin kutsutun sotakabinetin syntyyn. Viidenneksi selvitän ylipäällikkyyden luovutuksen vaikutusta valtiojohdon neuvonantajajärjestelmään kiinnittäen erityisen huomion päämajan uudelleen rooliin poliittisen valtiojohdon neuvonantajana ja ulkoministeriön aseman muutokseen ulkopoliittikan neuvonantajana. Kuinka ylipäällikkyyden luovutuksen synnyttämä dualismi vaikutti valtiolliseen johtamisjärjestelmään ja sen neuvonantajajärjestelmään?

Tämän kirjan keskiössä on kahden edellisen kirjani tavoin ulko- ja puolustusministerit, ulkoasiainhallinnon virkamiehet ja puolustuslaitoksen upseerit

2 Kokoavasti ks. Killinen 2013; Killinen 1956, 246–262.

3 Visuri 2020; Visuri 2013; Visuri 2017; Erfurth & Visuri 2018; Visuri & Murto-rinne 2019.

sekä presidenttien ja pääministerien avustajakunnat sekä henkilökohtaiset neuvonantajat. Asetan kysymyksen historian tutkimuksen, politiikan tutkimuksen ja johtamisen tutkimuksen pohjalta.

Kirjassa on neljä lukua. Ensimmäinen käsittelee talvisodan johtamista, toisen luvun kohteena on Moskovon rauhan aika pääministeri Rytin toisen hallituksen aikana siihen saakka, kun Ryti valittiin presidentiksi, kolmas luku käsittelee presidentti Rytin ja marsalkka Mannerheimin yhteisjohtajuutta ja neljäs luku on kokoava tulkinta valtiollisesta johtajuudesta sodan aikana. Neuvonantajia eritellessäni kiinnitän huomiota valtioneuvoston ulkoasiainvaliokunnan rooliin valtiollisessa johtamisessa sekä ulkoministeriön, puolustusministeriön ja päämajan virkamiesten asemaan päätösten valmistelussa. Viimeisenä neuvonantajien ryhmänä erittelen valtiojohdon henkilökohtaisten luottomiesten mahdollisuutta päästä vaikuttamaan valtiojohdon päätöksiin.

KESKIÖSSÄ POLIITTINEN JOHTO, SOTILASJOHTO JA NEUVONANTAJAT

Suomessa sodan aikana toteutettujen valtiollisen johtamisen järjestelmien arvioinnin perustaksi esittelen 1800-luvun alussa eläneen saksalaisen kenraalin Carl von Clausewitzin kehittämiä sodan johtamisen malleja, Mallien avulla jäsennän Suomen toisen maailmansodan ajan valtiollisen johtamisen järjestelmää ja luon välineitä analysoida poliittisen päätöksentekijän ja sotilaallisen ylipäällikön välistä yhteistyötä ja työjaon järjestelyä.

Clausewitz pohtii vuonna 1832 ilmestyneessä teoksessaan *Vom Kriege* monella tavoin ja hyvin monialaisesti sodan luonnetta ja johtamista poliittisen päätöksenteon ja sotilasjohdon keskinäisenä yhteistyönä. Clausewitzia on luettu vuosikymmenestä toiseen aina nykyaikaan saakka. Hänen tunnettu lauseensa ”Sota on pelkästään politiikan jatkamista toisin keinoin” (*Der Krieg ist eine bloße Fortsetzung der Politik mit anderen Mitteln.*)⁴ viittaa politiikan merkitykseen sodankäynnissä aikana, jolloin Euroopassa sotaa ja armeijaa pidettiin pelkästään armeijan asiana. Havaittuaan Ranskan vallankumouksen tuoneen uudenlaisen joukkoarmeijan Clausewitz havaitsi myös taistelujen muuttuneen. Sota ei kuulunut enää yksin sotilaille, joista suurin osa siihen saakka oli ollut ammattilaisia tai palkkasotureita. Ranskan vallan-

4 Clausewitz 1998, 27.

kumouksen jälkeen oli luotu uudenlaisia joukkoarmeijoita, joiden motivoijaksi oli noussut ideologia – kansallisuus – aivan uudella tavalla ja uudessa laajuudessa. Napoleon valloitti Eurooppaa tämän ideologian ja sen perustalle rakennetun joukkoarmeijan avulla. Sodan aloittamiseen ja sodankäyntiin eivät riittäneet enää sotapäällikön käskyt ja persoona. Myös hallituksen tuli vedota kansalaisiin. Nämä sodan uudet asetelmat vaikuttivat sotilasjohdon ja poliittisen johdon välisiin suhteisiin. Kirjoittaessaan, että sodan poliittinen tavoite, sen alkuperäinen tarkoitus, määrää tarvittavien voimavarojen suuruuden, Clausewitz painotti sotilaallisten toimenpiteiden taustalla olevaa poliittista motiivia: jokaisen sodan tavoite on poliittinen: ”sota on vain osa poliittista kanssakäymistä eikä siis lainkaan itsenäinen ilmiö.”⁵ Clausewitz kehitti ajatusta eteenpäin monin tavoin ja täsmensi sitä erilaisin ilmauksin muun muassa toteamalla, että

*”(P)oliittisen näkökannan alistaminen sotilaallisen näkökannan alaisuuteen olisi järjenvastaista, politiikkahan on saanut sodan aikaan; politiikka on ohjaava äly, mutta sota on vain väline eikä päinvastoin. Mahdolliseksi jää siis vain sotilaallisen näkökannan alistaminen poliittisen näkökannan alaisuuteen.”*⁶

Nostettuaan poliittiset tavoitteet sodan perustaksi Clausewitz ryhtyi selvittämään sodankäynnin johtamista. Kun sodan perusta on poliittinen, sotilasjohdon on hyväksyttävä se, että sotilaiden on noudatettava poliitikkojen määräyksiä. Tästä syntyy luonnollisestikin jännitteitä poliitikkojen ja sotilaiden välille, mikä johtuu monista seikoista. Vähäisin näistä ei ole poliittisen ja sotilaallisen kulttuurin ero. Sodankäynnin ammattilaisina sotilaat pyrkivät sulkemaan oman ammattialansa, sodankäynnin asiantuntemuksen omaan päätösvaltaansa. Clausewitzille on selvää, että politiikka ei voi ulottaa vaikutusvaltaansa operatiivisiin yksityiskohtiin, taistelun suunnitteluun. Toisaalta hän pohtii mitä vahinkoa aiheutuu siitä, jos jokin suuri sotatapahtuma tai sitä koskeva suunnitelma jätettäisiin pelkästään sotilaallisen arvioinnin varaan: ”onhan kerrassaan järjetöntä kysellä sotasuunnitelmia laadittaessa sotilailta pelkästään sotilaallisia arvioita siitä, mitä kabinetin on tehtävä; vielä järjettömämpi on kuitenkin teoreetikoiden vaatimus, että olemassa olevat sodankäynnin voimavarat osoitetaan sotapäällikölle, jotta hän sen

5 Clausewitz 1998, 283–284.

6 Clausewitz 1998, 286.

jälkeen laatisi puhtaasti sotilaallisen suunnitelman sotaa tai siihen kuuluvaa sotatointa varten.”⁷

Clausewitzin kolme keskeistä käsitettä olivat politiikka, strategia ja taktiikka. Strategia on oppi taistelujen käytöstä sodan tarkoituksen hyväksi tai toisin sanoen taistelun käyttämisestä sodan päämäärän tavoitteluun, joka on rauha. Taktiikka on oppi sotavoiman käytöstä taistelussa.⁸ Jotain sodassa käytettävää keinoa ei ole kuitenkaan arvosteltava yksinomaan suhteessa sodan päämäärään vaan tämän päämäärän merkitykseen keinona korkeampiin tavoitteisiin pyrittäessä. Strategian on siten asetettava koko sotilaalliselle toiminnalle tavoite, joka vastaa sen pyrkimystä. Toisin sanoen se laatii suunnitelmat erillisiä sotatoimia varten ja järjestelee niiden puitteissa yksittäiset taistelut. Siten strategia kuului sotapäälliköille.⁹

Kun politiikka Clausewitzin tulkinnan mukaan määrää sodankäynnin tavoitteet, se ei kuitenkaan välttämättä tunkeudu sodankäynnin kaikille tasoille. Se muokkaa sotasuunnitelmia, mutta ei taktiikkaa. Politiikalla on siis taipumus pysytellä pois sodasta, mikä tekee siitä puolinaisen, koko sotaan verrattuna.

Clausewitzin mukaan kabinetti eli poliittinen, ei sotilaallinen elin laatii sodan päälinjat. *Vom Kriege* toisen laitoksen mukaan ylipäällikön tulisi kuulua kabinettiin, jotta kabinetti voi osallistua strategian suunnitteluun. Tehokas sodanjohto edellyttäisi siitä, että kabinetti sijaitsee lähellä sotänäyttämöä. Kirjan ensimmäisessä, alkuperäisessä painoksessa ylipäällikkö ei ollut kabinetin jäsen eikä siten mukana kaikissa kabinetin päätöksissä. Teoksen toisen painoksen mukaan

”(J)otta politiikka voisi täysin sopeuttaa toimensa käytettävissä olevien sotilaallisten välineiden ja keinojen mukaisiksi, tarjolla on vain yksi hyvä keino, elleivät valtiomiehen ja sotilaan roolit yhdisty samassa henkilössä, nimittäin ylipäällikön nimittäminen kabinetin jäseneksi, jotta tämä voisi osallistua oman toimintansa pääkohtien määrittelyyn.”

7 Clausewitz 1998, 397.

8 Clausewitz 1998, 70, 101.

9 Tästä ks. Strachan 2010, 123–127, 101; myös Hannula 1927, 31–35.

Tämän neuvon epäsuora seuraus oli, että ylipäällikkö osallistuisi myös muihin kuin sotaa koskeviin päätöksiin. Hän ei pitänyt sotilasjohtoa neutraalina tekijänä. Strachanin mukaan uusi tulkinta perustuu ajatukseen, että sotilasasiat sekoittuvat politiikkaan. Toisen maailmansodan kokemusten perspektiivistä arvioiden toisen painoksen tulkinta tekee Clausewitzistä Strachanin mukaan militarismin isän.¹⁰

Sotapäällikölle Clausewitz asetti erityisen kovat pätevyysvaatimukset, ja ne eivät rajoittuneet vain sodankäynnin asioihin vaan ulottuivat myös valtiojohtamiseen. Hänen mukaansa koko sodan johtamisessa tarvitaan hyvää ylemmän tason valtiollisten suhteiden tuntemusta ja että ”tällä tasolla sodanjohto ja politiikka yhdistyvät ja sotapäälliköstä tulee samalla valtiomies”. Tätä täydentäen hän julistaa, että sotapäällikön on oltava hyvin perehtynyt valtiollisen toiminnan korkean tason asioihin, tunnettava perinteiset näkemykset, virinneet etupyyteet, esillä olevat kysymykset ja toimivat henkilöt ja kyettävä arvioimaan näitä oikein.¹¹

Valtiojohdon pätevyysvaatimuksia Clausewitz ei täsmentänyt. Hän selvästikin toivoi hallituksen päämiehen tuntevan sodankäynnin asioita, mutta sanoo kuitenkin, että:

”(E)mme suinkaan halua, että tämä sotalaitoksen tuntemus olisi tärkein pääministeriltä edellytettävä ominaisuus. Tärkeimmät häneltä vaadittavat ominaisuudet ovat suuret yhteydet ymmärtävä erinomainen äly ja luja luonne; sotalaitoksen tuntemusta voitaneen toki tavalla tai toisella täydentää.”¹²

Tämän lisäksi hallituksen päämiehen tai valtiojohtajan on tunnettava väline, jota se haluaa käyttää, jos politiikka esittäisi sodankäynnille vaatimuksia, joita se ei itse kykene täyttämään. Tämä olisi vastoin sitä perusolettamusta, että politiikan on tunnettava väline, jota se haluaa käyttää. Tämän perusolettamuksen täyttymistä Clausewitz piti luonnollisena ja ehdottoman välttämättömänä. Jos politiikka arvioi sotilaallisia tapahtumia oikein, on yksinomaan politiikan vallassa määritellä, mitkä tapahtumat ja mikä tapahtumien kehityksen suunta vastaavat sodan päämäärää. ”Sanalla sanottuna sotataito muuttuu ylimmällä tasollaan politiikaksi, tosin politiikaksi, joka noottien

10 Strachan 2010, 83.

11 Clausewitz 1998, 54, 81; Strachan Avelin 2010, 187, 188.

12 Clausewitz 1998, 288.

kirjoittamisen sijasta käy taisteluja.” Tämän todettuaan Clausewitz päätyy hieman myöhemmin selkeään kantaan, että poliittiselta johdolta edellytetään tiettyä sotilaallisen toiminnan tuntemusta.¹³

Wilhelm Schramm kiinnittää *Vom Kriege*-teoksen toimittajana huomiota siihen, että Saksassa Clausewitzia ei luettu 1800-luvulla. Hänet löydettiin vasta 1900-luvulla, liian myöhään. Schrammin mukaan Saksassa olisi pitänyt kuunnella Clausewitzia, joka korosti valtiotaidon merkitystä sotataidon rinnalla.¹⁴ Saksan ensimmäisen maailmansodan suuri sotilasjohtaja Ludendorff esitti 1935 julkaisemassaan kirjassa totaalista sodasta, että Clausewitzin teorian on heitettävä romukoppaan. Sota ja politiikka palvelevat kansan elämän selviytymistarpeita, mutta sota on kansan elämisentahdon ylin ilmentymä. Sen tähden politiikan on palveltava sodankäyntiä. Schramm toteaa, että vaikka Hitler ei ollutkaan Ludendorffin liittolainen, hän toteutti hänen teoreettisen vaatimuksensa totaalista sodasta.¹⁵

Suomessa ensimmäisenä Clausewitzistä kirjoitti kapteeni J. O. Hannula sotakorkeakoululle kirjoittamassaan diplomityössä. Hannula esittää poliittisen johdon alistuneen ensimmäisen maailmansodan aikana virhepäätökseen Belgian miehityksestä ja sanoo Suomen sodan 1741–43 olleen puoluepolitiikan seurausta. Hannulan mukaan nykyajan parlamentaarisesti hallituissa valtioissa valtiojohdolla on valta myös sodanjohdosta. Clausewitzin ohjeen mukaisesti sodanjohdon tulee neuvoillaan tukea ylintä valtiojohtoa, mutta sotapäällikkö on oikeutettu valtiojohdolta odottamaan kaikkea sitä apua, jota tämä sotavoiman käytöllä lopullisesti saavutettavaa poliittista tarkoitusta silmällä pitäen voi antaa. Hannula pitää Clausewitzin suurteosta *Vom Kriege* suomalaisen sotilaan ”raamattuna”, johon jokaisen sotilaan on rerehdyttävä.¹⁶ Clausewitzin käsityksiä ovat sittemmin Yhdysvalloissa toisen maailmansodan jälkeen käynnistyneessä keskustelussa puolustusvoimien asemasta valtiokoneistossa tulkinneet ja kehittäneet edelleen muun muassa Harold D. Lasswell, Samuel Huntington, Morris Janowitz, Peter Feaver ja Eliot Cohen.¹⁷ Tässä ei ole tarvetta syventyä siihen.

13 Clausewitz 1998, 287–288.

14 Schramm 1998, 339–340; Killinen 1956, 54–55 ja 363–364.

15 Schramm 1998, 347.

16 Hannula 1927, 27–30 ja 70.

17 Huntington 1957; Herspring 2005; Herspring 2013.

Yllä esitetty tiivistys Clausewitzin käsityksistä poliittisen valtiojohdon ja sotilasjohdon välisistä suhteista riittää antamaan pohjan tämän teoksen keskustelulle valtiojohdon toiminnasta sodan aikana ja valtiojohdon neuvonantajista toisen maailmansodan aikana. Clausewitzin teorial kuuluvat alan klassikoihin ja ovat iästään huolimatta relevantteja, sillä Clausewitz käsittelee sodan ajan valtiollista johtamista, mikä poikkeaa rauhan ajasta nimenomaan sotilasjohdon ja poliittisen johdon erillisyyden takia, mihin Suomessa oli päädytty presidentti Kallion luovutettua ylipääällikkyuden marsalkka Mannerheimille.

PRESIDENTTI KYÖSTI KALLIO

TALVISODAN HALLITUS

Presidentti Kyösti Kallion presidenttikauden alkua ja presidentin neuvonantajia talvisodan syttymiseen saakka olen käsitellyt kirjassa *Pieni piiri*.¹⁸ Rauhanajan valtiollisen johtamisen asetelmat poikkesivat sen verran sodan ajan tilanteesta, että hänen presidenttikautensa jakaminen kahteen jaksoon tuntui perustellulta. Tähän liittyy myös se, että talvisodan päätös ei poistanut sotatilaa, joka jatkui vuosia eteenpäin. Ne valtiollisen johtajuuden poikkeusjärjestelyt, jotka luotiin talvisodan syttyessä, jatkuivat presidentin eroon saakka.

Stalinin marraskuun lopulla käynnistämä hyökkäyssota Suomea vastaan tuli Suomen valtiojohdolle yllätyksenä, vaikka sen syttymistä oli ennakoitu. Paradoksaalisesti se oli samaan aikaan sota, jota oli pelätty kaksikymmentä vuotta ja siten siihen oli periaatteessa ja myös käytännössä varauduttu jo pitkään. Valmistautuminen oli joillakin sodankäynnin sektoreilla laaja-alaista ja syvällistä, mutta kummallista kyllä, useimmilla yhteiskunnan lohkoilla vasta alkutekijöissään, näin myös ylimmän valtiollisen johdon järjestelyissä. Presidentti Svinhufvud 1930-luvun alussa, perustaessaan puolustusneuvoston ja ottaessaan marsalkka Mannerheimin sen johtajaksi, oli tehnyt salaisen päätöksen, että sodan mahdollisesti syttyessä hän luovuttaisi ylipäällikkyyden Mannerheimille. Presidentti Kallio teki vastaavanlaisen periaatteellisen päätöksen tultuaan presidentiksi 1937. Kummankaan päätöksen liitteenä

18 Tiihonen 2020.

Ketkä johtivat Suomea sodan aikana?

Sodan johdon pieni piiri; vallan verkostot ja neuvonantajat käsittelee valtiojohtamista ja vallanpitäjiä sekä heidän neuvonantajiaan talvisodan syttymisestä presidentti Risto Rytin presidentin virasta eroamiseen saakka. Kirjan pääosassa on ylin valtiojohto ja heidän neuvonantajansa.

Itsenäisyyden kahden ensimmäisen vuosikymmenen aikana muotoutunut valtiollisen johtamisen järjestelmä joutui joustamaan sodan ajan poikkeuksellisissa oloissa. Kun presidentti oli luovuttanut puolustusvoimien ylipäällikkyyden marsalkka Mannerheimille, valtiollinen johto jakautui poliittiseen ja sotilaalliseen johtoon. Dualismia sovitettiin yhteen epävirallisen sotakabinetin avulla. Päätöksiä oli tehtävä nopeasti, mistä syystä eduskunta joutui syrjään ja hallituksessa päätöksentekoa keskitettiin tärkeimmille ministereille, hallituksen sisäpiirille. Valtiojohdon oli päätöksiä tehdessään myös sopeuduttava diktaattoreina maitaan hallinneiden Hitlerin ja Stalinin asettamiin vaatimuksiin. Oli opittava toimimaan heidän lähettämiensä salaisten luottomiesten kanssa. Lisäksi oli sopeuduttava siihen, että Hitler nosti sotilaslinjan diplomaattilinjan edelle yhteydenpidossaan Suomeen. Järjestely vahvisti edelleen poliittisen ja sotilaallisen johdon dualismia.

Sodan johdon pieni piiri on jatkoa vuonna 2020 julkaistulle kirjalle *Pieni piiri - vallan verkostot 1919–1939* ja aiemmin julkaistuille *Vallan verkostot Suomessa 1917–1919*, *Oikea käsi* sekä *Keisarin oikea käsi*. Kirjasarja päättyy kirjaan *Mannerheimista Mariniin ja Niinistöön - vallan verkostot ja neuvonantajat 1944–2021*.

Seppo Tiihonen, VTT, Helsingin yliopiston yleisen valtio-opin dosentti, on kirjoittanut useita kirjoja hallinnosta, vallasta ja hallitsemisen historiasta.



© Seppo Tiihonen 2021
ISBN 978-952-8047-38-4